DE BOUW VAN DE GOUDSE WAAG

J. Smink

1. Inleiding

In de achttiende eeuw werd in Leiden een folio gedrukt plaatwerk uitgegeven onder de titel *Description de la Maison du Poids de la ville de Gouda*. Daarin werden tekeningen en plattegronden van de twee ontwerpen, die Pieter Post in de zeventiende eeuw in opdracht van het stadsbestuur van Gouda voor een nieuwe Waag maakte, met elkaar vergeleken. Het is, ook vanuit geschiedkundig oogpunt, een waardevol werk, omdat de tekeningen zelf niet bewaard zijn gebleven. Uitgever Pieter van der Aa had ze blijkbaar in 1715 in zijn bezit, toen- hij deze zeven gravures uitgaf naar de nog niet eerder gepubliceerde tekeningen van de Goudse Waag. In dit artikel zijn de afbeeldingen en de tekst van dit beroemde, maar schaarse en daardoor moeilijk toegankelijke werk integraal opgenomen en van een toelichting voorzien. Oorspronkelijk vormde deze publikatie over de Waag een onderdeel van een groter werk, dat verscheen onder de titel *Les Ouvrages d'Architecture de Pierre Post*.[1]

II. Bouwgeschiedenis

Al sinds 1384 staat in Gouda, aan de rand van het marktveld, steeds op ongeveer dezelfde plaats, een waaghuis.[2] Oorspronkelijk behoorde het recht van exploitatie van de Waag aan de heren van Gouda, maar later traden de graven van Holland in hun rechten. Na de afzwering in 158 1 van de Spaanse koning Filips 11, die ook graaf van Holland was, berustte het waagrecht bij de provincie Holland. In 1667 was de Goudse Waag zo bouwvallig, dat nieuwbouw noodzakelijkwas. Aan de Rekenkamer van de Domeinen van Holland, die het waagrecht beheerde, deed het Goudse stadsbestuur in 1667 een voorstel. Gouda wenste het waagrecht gedurende vijftien jaar te pachten, òf van Holland een bijdrage te ontvangen ter grootte van de helft van de kosten van de bouw van een nieuwe waag. De Rekenkamer gaf in mei 1667 de voorkeur aan het eerste.[3] Op 23 mei 1667, twee dagen na het sluiten van deze overeenkomst, werd besloten 'de toeslag, die de stad sinds 160 1 onder de naam waagaccijns op de waaggelden hief, te verhogen èn een bouwcommissie te benoemen.[4] De leden van deze commissie zullen zich kort na hun aantreden tot Pieter Post hebben gewend, die, zoals uit zijn declaratie blijkt, begin juli 1667 met zijn werkzaamheden begon.[5]

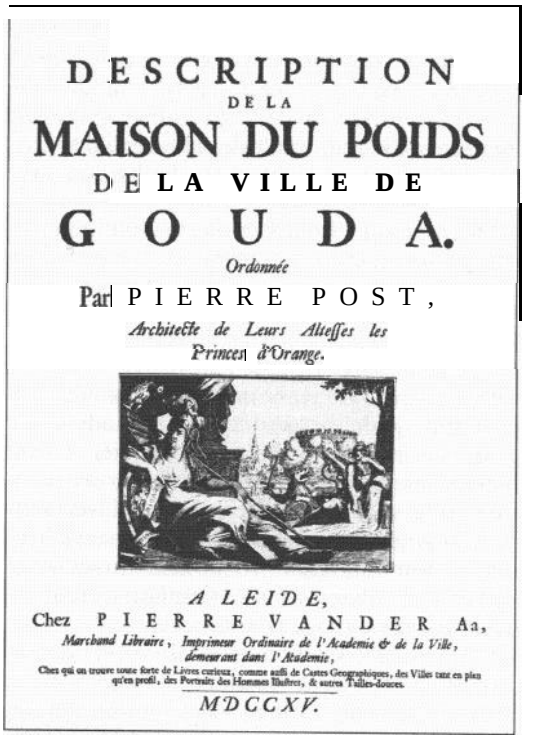
DESCRIPTION
DE LA
MAISON DU POIDS
DE LA VILLE DE
GOUDA.
Ordonnée
Par PIERRE POST,
Architecte de Leurs Altesses les Princes d'Orange.

A LEIDE,
Chez PIERRE VANDER Aa,
Marchand Libraire, Imprimeur Ordinaire de l'Academie & de la Ville, demeurant dans l'Academie,
Chez qui on trouve toute sorte de Livres curieux, comme aussi de Cartes Geographiques, des Villes tant en plan qu'en profil, des Portraits des Hommes Illustres, & autres Tailles-douces.
MDCCXV.

Foto: SAHM

Reeds op 24 oktober daaropvolgend werd door de adviescommissie rapport Uitgebracht aan de leden van de vroedschap. Om het waaggebouw vrijstaand te kunnen bouwen moesten de oude Waag, twee huisjes aan de westzijde ervan en de bebouwing daarachter worden afgebroken. In het Vroedschapsboek (1659-1668), folio 229v, staat het volgens een transcriptie van J.E.J. Geselschap bij 24 oktober 1667 als volgt: 'Den heere Burger-meester van Groenendyck, uytten naem vande vordere heeren Burgermeesteren mitsgaders de vordere heeren Commissarissen by resolutie vanden XXIIIe der maent meijej lestleden gecommitteert omme t'examineren in wat vouge totten meesten dienste vande stadt de wage soude konnen werden vernieuwt, hebben naen ingenomen advys ende opstellen van seeckere teyckeninge vanden architect Post gerapporteert dat de generale instantie vande heeren Commissarissen wel daer henen soude gaen, dat tottet bouwen van een resolute waeghe wel soude dienen ingecocht ofte by taxatie aengenomen te werden de twee huysen staende aende westsyde vande

voorsz. wage metten huysges achter deselve huysen staende tot aen het pleyn achter deselve huysen toe, gelyk mede de huysges staende recht achter de waegh vanden wage aff tot aent waterschap vande zeughstraat toe, ende voorts geexhibeert de teijckeninge in wat vouge gemeynt wordt dat de voorszn souden dienen gedaen te worden, ende is t'selve rapport vermits d'onsterckte vanden vergaderinge uytgestelt tot nader deliberatie ende de presente leden aengenomen haeren gedachten en deliberatie over t'voorsz. subject te laten gaen.]

Er waren op 24 oktober dus te weinig personen ter vergadering aanwezig om een besluit te nemen en daarom besloot de vroedschap pas op 3 1 oktober om de commissie van advies te ontbinden en een nieuwe Waag te laten bouwen. In het Vroedschapsboek (1659-1668), folio 230, werd het op de volgende manier vastgelegd: 'By resumptie gedelibereerd zynde op t'advis van Commissarissen op den XXIIII deser maand ingebracht raackende den opbouw van een nieuwe waage, metten gevolge cnde acncleven vandien, is geresolveert ende verstaan deselve heeren Commissarissen voor haar moeyte te bedancken ende voorts t'authoriseeren de geseyde opbouwinge te voltrecken.'

Uit de historische bronnen blijkt ook dat de stedelijke overheid destijds arbeidsloon en materiaal betaald heeft voor het bouwen van een 'loose' Waag. De betekenis van het bijvoeglijk naamwoord 'loos' kan worden uitgelegd als 'los, niet aan iets anders bevestigd', 'Een loozd hut en derg.' wordt in het Woordenboek der Nederlandsche Taal omschreven als 'die verplaatsbaar, niet in den grond gefundeerd is.'

Over de aard van dit bouwsel verschillen de deskundigen nogal van mening: er zijn twee opvattingen. G.A.C. Blok hield in 1934 de 'loose' Waag voor een model, dat bedoeld was om een indruk te krijgen van de grootte van het nieuwe gebouw en dat daarna weer werd afgebroken. Hij vermeldde in zijn artikel de rekening ten bedrage van 79 gulden en 10 stuivers, die Wyllcm Goverse en Claes Cornelisse Schorel indienden voor het bouwen van de 'loose' Waag:

Eerst Aengenomen de Loose wachl van arbeytsloon bedongen	42- 0-0
Noch van de leuifel ront om bedongen	26- 0-0
Noch van vermaecke van dese voorschreven wage	6- 0-0
Noch van de leuyfel de dele rontom te slaen	2- 0-0
Noch voor het loopen en koopen van het hout	3-10-0
Dese verschreven wachl met de leuifel weer ten orber [= op zijn voordeligst. JS] of te breken ende het hout weer op het stats erf te bregge des de stat sleper daer van sal betalen	
somma komt te same	79-10-0

wyllem goverse hout aen hout,
Claes Cornelisse Schorel.[9]

Wat bij deze rekening opvalt is dat bij de laatste post, het afbreken van de 'loose' Waag, geen bedrag op de rekening staat vermeld.

J.E.J. Geselschap, de vroegere stadsarchivaris, verwierp in 1968 in een artikel in de Goudsche Courant de opvatting dat met de 'loose' Waag een model werd bedoeld: 'De waag werd tijdelijk in een noodgebouw ondergebracht, een "loose" waag met een luifel. De veronderstelling dat deze "loose" waag een model voor een nieuwbouw zou zijn geweest moet verworpen worden; het bouwsel heeft namelijk tot mei 1670 dienst gedaan als tijdelijke waag en is toen afgebroken." Anderen, zoals J. Schouten en L. Berrevoets[8], schaarden zich in hun werk achter deze uitleg, maar J.J. Terwen en K.A. Ottenheym deden dit recentelijk niet.

Laatstgenoemden verklaren 'de loose waeg' als een houten model op ware grootte[9]: 'Alvorens met de bouw te beginnen liet men in februari en maart echter eerst een houten model, waarschijnlijk alleen van de voorgevel, van de Waag op ware grootte timmeren, Hiermee wilde men waarschijnlijk de definitieve plaats voor de nieuwe Waag bepalen en de ruimtewerking ervan aan de noordzijde van de markt testen. De Waag werd uiteindelijk precies in het verlengde geplaatst van de as van het stadhuis. Uit deze procedure wordt duidelijk dat de heren bestuurders niet zozeer bezorgd waren over het functioneren van het nieuwe gebouw als wel over het effect van het uiterlijk ervan in het stadsbeeld. Mogelijk besloot het stadsbestuur naar aanleiding van deze proefopstelling de Waag groter uit te voeren en rijker te decoreren dan men aanvankelijk van plan was.'[10] De 'loose' Waag als model was volgens Terwen en Ottenheym van beslissende betekenis voor de keuze van het tweede ontwerp van Pieter Post. Zij wijzen er ook op dat de bouwgeschiedenis van de Waag in de rollen van de fabriekmeesters van maand tot maand te volgen is.

Nu bevinden zich in het Streekarchief Hollands Midden niet alleen de rollen van de fabriekmeesters, de originele stukken, maar ook een map met aantekeningen van J.E.J. Geselschap waarin 'Uitgaven voor de bouw van de

Waag 1668-1670 getrokken uit de rollen van de fabriekmeesters en uit de thesauriersrekening voor 1668'.[11] Daarin staan ook de betalingen vermeld - in guldens, stuivers en penningen - die betrekking hebben op de 'loose' Waag:

* op 25 Februari 1668 betaelt aen Jan walichsen straetmaker over 't straten van 1263 voet dat is 8 3/4 roede en 3 voet de roede tot 42 st. verdient op de marckt in en bij de loose waeg 18-9-0.
* op 28 februari 1668 betaelt aen Jan van Ginckel over verscheijde ijserwerck aen de loose waeg en elders per quit. 39-9-0.
* op 3 1 maart 1668 betaelt aen Willem Govertsen en Claes schorel over een loose waeg met een luijfel daer om te maken 79-10-0.
* op 3 1 mei 1668 betaelt aen Jan van Ginckel over slooten, hengsels aen de loose waeg en ander goet 40-12-8. En ten slotte
* op 24 mei 1670 betaelt noch Willem Jansen 1 1 d tot 3 st.d. verdient opt stadhuijs en met de loose waeg af te breecken 1-13-0.

Deze opsomming maakt duidelijk dat de 'loose' Waag een vervangend waaghuis is geweest, dat gedurende de bouw van de nieuwe Waag in gebruik was. De uitleg van Terwen en Ottenheym, waarom het stadsbestuur uiteindelijk het tweede ontwerp van Post voor de Waag koos, komt hierdoor op losse schroeven te staan. De auteurs zijn waarschijnlijk niet op de hoogte geweest van het artikel van Geselschap, want in de tekst, noch in de uitvoerige literatuurlijst van hun werk over Pieter Post komt de naam van de oud-archivaris van Gouda voor.

De eigenlijke werkzaamheden aan de Waag werden door Geselschap als volgt samengevat: 'In maart 1668 werd begonnen met de voorbereiding van het heiwerk door grondboringen en het graven van de bouwput. Nadat deze was volgestort met zand waarvan tientallen scheepsladingen werden gebruikt, en de fundering was gemetseld, werden gedurende de maanden juni tot en met december door een 24-tal metselaars de muren in snel tempo opgetrokken en de kap geplaatst.'[12] Pieter Post, die 'drie onder schyde male' naar Gouda kwam, beëindigde zijn werkzaamheden aan de Waag op 9 november 1668. Het toezicht op de werkzaamheden aan de Waag was in handen van Wouter Jacobsen. Hij werd op 11 juli 1668 'geautoriseert ende gestelt omme t opzicht te hebben op t werck volk werckende aan de Waech'. Toen in januari 1669 de aanbesteding van het bedekken van het dak met leien plaatsvond, was de ruwbouw zo ongeveer klaar. Het gebouw werd verder afgewerkt en ingericht en in mei 1670, toen de balansen waren opgehangen, in gebruik genomen.

III. Pieter Post (1608-1669)

Pieter Post werd in 1608 in Haarlem geboren als zoon van een glazenier. Pieter werd aanvankelijk als schilder opgeleid en in 1623 in het Sint Lucasgilde ingeschreven. Hij leerde daar Pieter Saenredam (1597-1665) kennen, met wie hij wellicht heeft samengewerkt. Saenredam legde zich sinds 1628 geheel toe op het schilderen van architectuur en als voorbereiding voor zijn schilderijen bestudeerde hij de architectonische onderdelen van zijn onderwerpen. Ook het werk van de architect Salomon de Bray (1597-1664), die van oorsprong kunstschilder was en eveneens in Haarlem woonde, zal van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van Post als bouwmeester. Jacob van Campen (1596-1657)[13] ten slotte was ook lid van hetzelfde gilde in Haarlem. Van Campen en De Bray hebben in de tweede helft van de jaren twintig van de zeventiende eeuw aan de Hollandse architectuur een classicistische wending gegeven. De enige vakliteratuur die uit de oudheid zelf was overgeleverd was het bekende werk van de Romeinse schrijver Vitruvius, een handboek over de bouwkunst in de tijd van keizer Augustus, geschreven omstreeks 32 v. Chr. Deze tekst, met aanvullingen van verschillende architecten en de resultaten van opmetingen van antieke bouwwerken of resten daarvan, werden geacht inzicht te geven in de ware bouwkunst. Tijdens de Middeleeuwen was die kennis verloren gegaan. 'In plaats van de grote nadruk op het ornament, zoals in het werk van de voorgaande generatie van Hendrik de Keyser en Lieven de Key, zochten zij [De Bray en Van Campen. JS] naar een strenge ordening van de architectuur. De belangrijkste inspiratie hiervoor vonden zij, zoals bekend, in de klassicistische tractaten uit Noord-Italië, die van Palladio [1570] en Scamozzi [16 15]. In navolging hiervan zocht men de schoonheid van de architectuur in een afgewogen, helder mathematisch stramien dat aan het hele ontwerp ten grondslag lag. De ornamenten werden hierbij alleen nog gebruikt om deze harmonische ordening aan de gevels te accentueren en hiervoor werden alleen de klassieke orden met al hun onderdelen gebruikt: zuilen, pilasters, de lijsten van het hoofdgestel, frontons en eventueel nog enige festoenen onder de vensters. Voor de speelse en vindingrijke vormschat die sedert de tweede helft van de 16de eeuw als aanvulling op de klassieke vormen met veel fantasie was uitgedacht, was in deze nieuwe architectuur geen plaats.'[14] Pieter Post stond sinds 1633 Van Campen terzijde bij het vervullen van diens opdrachten voor het Mauritshuis, voor twee huizen voor Constantijn Huygens, voor Huis Honselaarsdijk,

Huis in 't Noordeinde en Huis ten Bosch. De samenwerking tussen beiden bestond hieruit dat Van Campen de ontwerpen maakte en Post controleur was bij de uitvoering, met een eigen mbreng in de afwerking van de details.[15]

Eerst in 1639 trad Pieter Post zelfstandig op met de bouw van het landhuis Vredenburg in Beemster. In 1640 kreeg hij een aanstelling van Frederik Hendrik als opzichter van de bouw aan Huis in 't Noordeinde. Vijf jaar later werd hij zelfstandig bouwmeester van het Huis ten Bosch en in 1646 werd hij benoemd tot architect-ordinaris in vaste dienst van Frederik Hendrik, een functie die hij bleef vervullen onder stadhouder Willem III Met vrouw en kinderen verhuisde hij daarom in 1646 van Haarlem naar Den Haag.

Intussen had hij een drukke particuliere praktijk, want Post was een zeer gewild architect. Wij volstaan hier met het noemen van enkele voorbeelden van zijn oeuvre.[16] Zo ontwierp hij de vergaderzaal van de Staten van Holland en West-Friesland en de Geschutsgieterij van Holland. Hij bouwde voor het Hoogheemraadschap van Rijnland het gemeenlandshuis Swanenburg te Halfweg. Hij kreeg van de stad Leiden de opdracht voor de Waag annex boterhuis, van Maastricht voor het stadhuis en van Gouda voor de Waag. De ingebrurkneming van de Goudse Waag maakte hij niet meer mee, want hij overleed een jaar eerder, op 2 mei 1669. Post werd in de Haagse Kloosterkerk begraven.

Pieter Post was een goed vakman en voor alles een practicus, met volgens critici weinig verbeeldingskracht en scheppend vermogen.[17] De ware bouwkunst was voor hem gebaseerd op vaste, mathematische principes en daarin was hij toonaangevend, volgens anderen. Hij werkte vanaf het begin met strakke en sobere bouwvormen. Zijn bouwwerken ontleenden hun monumentaliteit en kracht 'aan de plastische compositie van de bouwblokken. Deze kracht van maat en ritme was de rechtstreekse uitwerking van de harmonieuze proportionering waarmee Post zijn ontwerpen steevast ordende. Hierbij ging hij steevast uit van de maten van het totale bouwblok. zo mogelijk gebaseerd op een groeperrng van kubussen of andere regelmatige rechthoeken. Deze grote vorm werd vervolgens met behulp van eenvoudige proporties onderverdeeld en gedetailleerd. Het gebruik van dergelijke hechte maatsystemen is als een van de voornaamste constanten in het hele oeuvre van Post aanwijsbaar."*

IV. Beeldhouwwerk

Aan alle gevels van de Waag werd beeldhouwwerk aangebracht. Aan de voorkant en aan de achterkant het stadswapen. dat wordt vastgehouden door leeuwen, tenanten genaamd. Aan elke zijgevel kwam in de middenpenant een reliëf van een koopman tussen weegattributen en twee guirlandes van gewichten: op het ene paneel een koopman, op het andere een waagknecht, naar de kleding te oordelen.

Het fraaiste beeldhouwwerk kwam zoals te verwachten was, aan de voorkant van het gebouw. Boven de waterlijst kwam een groot, door festoenen geflankeerd, reliëf dat het wegen van Goudse kazen uitbeeldde. Het werd gemaakt door de gerenommeerde Amsterdamse beeldhouwer Bartholomeus Eggers.[19] Eggers kreeg *f* 2500,- voor het maken van het reliëf van wit marmer. Voor het vervaardigen van de wapenschilden kreeg hij van de burgemeesters bovendien nog *f* 800,- Hij werd dus vorstelijk beloond, maar hij was ook niet de eerste de beste. Bartholomeus Eggers (ca. 1630-1692) had het vak van beeldhouwer in Antwerpen geleerd en werkte bijvoorbeeld mee aan het verfraaien van het Amsterdamse stadhuis onder leiding van Artus Quellinus de Oude. Hij had, voordat hij in Gouda actief werd al verschillende werkzaamheden verricht voor Frederik Willem, de keurvorst van Brandenburg, een gebied dat later de kern van Pruisen vormde met Berlijn als hoofdplaats. Bartholomeus Eggers maakte voor de Waag een reliëf van ongeveer 10 x 10 voet groot en de wapens van de vier burgemeesters met 'helm ende looff'. Gouda had sinds 1477 vier burgemeesters, die op Nieuwjaarsdag voor een jaar werden benoemd. Van degenen die in 1668 burgemeester waren werden de familiewapens afgebeeld, Het waren, van links naar rechts, mr. Floris Cant, Gerard Sterre, Donatus van Groenendijck en mr. Jacob Bonser Gerard Starre was in de loop van 1668 Hieronymus van Beverningh als burgemeester opgevolgd, omdat die vanwege zijn internationale diplomatieke activiteiten voor de Goudse politiek te weinig tijd had. In de Franse tijd moesten de wapens, conform de revolutionaire leuze 'vrijheid, gelijkheid en broederschap', worden weggebeiteld en dit gebeurde kort voor 1800. Bij de restauratie van de Waag, die tussen 1956 en 1959 plaatsvond, werden de wapens met verf weer op de schilden aangebracht.

Het meesterwerk van Eggers, het bas-reliëf, stelt het wegen van Goudse kazen voor, onder toezicht van een koopman. Het vertoont een sterke overeenkomst met het reliëf dat enkele jaren eerder werd aangebracht in de Waag te Leiden en dat gemaakt was door Rombout Verhulst (1624-1698). Terwen en Ottenheym verklaren deze overeenkomst door erop te wijzen dat Pieter Post ten behoeve van werk aan de

Leidse Waag tekeningen voor Rombout Verhulst maakte.[20] Mogelijk heeft ook Eggers zijn reliëf gemaakt naar een schets van Post. Dit fraaie kunstwerk van Eggers kreeg niet de respectvolle behandeling die het verdiende volgens C.J. de Lange van Wijngaerden (1752-1820): 'Hoe jammer, dat dit laatste, door den dwazen trots onzer oude burgervaderen, die toenmaals vier in getal, nevens het halfverheven tafereel boven de hoofdingang, het kaaswegen voorstellende, ook hunne eigen wapenborden lieten aanbrengen, reeds bij de stichting eenigermate werd ontsierd. Hoeveel ergerlijker echter nog de baldadigheid hunner nazaten, die, aan het einde van de vorige eeuw, de daarop staande wapens uithakten, maar die borden - ach hadden zij ook deze maar vernietigd, dan hadden zij nog een goed werk verricht! - lieten blijven. En toch moest het toen nog voor een later vandalisme bewaard blijven, datzelfde witte marmer, van links, rechts, van voren of waar het ook is aangebracht (...) met een dikken verflaag een en andermaal te bedekken; zodat het volgens het getuigenis van den tegenwoordigen gemeentearchitect, een man van betere kennis en smaak, voor geene algeheele herstelling meer vatbaar is wegens de ingetrokken oliedeelen.'[21] In 1885 werd de verf verwijderd.[22] Misschien komt er een moment dat het reliëf van het wegen van Goudse kazen om het veilig te stellen voor verdere achteruitgang door weersinvloeden en dergelijke in een museum belandt en dat in de voorgevel van de Waag een replica wordt aangebracht.

De Amsterdamse steenhouwer Pieter van Cuyck leverde in Gouda de natuurstenen plinten, lijsten, frontons en de reliëfs aan de zijgevels van de Waag.[23] In het frontons houden twee aanziende leeuwen het wapenschild vast. De leeuw is van alle heraldische figuren de meest voorkomende wapenfiguur, waarschijnlijk omdat aan de leeuw eigenschappen werden toegeschreven die hem boven alle dieren deed uitblinken, Schildhoudende leeuwen zouden bij het wapen van Gouda pas sinds de zeventiende eeuw voorkomen. Het wapen heeft een schild van keel (rood), met daaroverheen een zilveren pal (verticale balk). Aan weerszijden van de balk zijn, onder elkaar, drie zespuntige sterren aangebracht. Boven het wapen bevindt zich een kroon met daarop vijf fleurons (bloemvormige versieringen). Het is mogelijk dat dit een grafelijke kroon is, die van de graaf van Holland. De doornenkrans is waarschijnlijk afgeleid van een laat-gotisch versieringsmotief, dat bestond uit zes bogen rond het wapen en vermoedelijk is de doomenkrans bedoeld als symbool voor de lotgevallen van de stad. De wapenspreuk 'Per aspera ad astra' (door de doornen naar de sterren) ontbreekt bij de wapens aan de Waag, omdat deze spreuk pas aan het eind van de zeventiende eeuw aan het stadswapen werd toegevoegd, het eerst op de vroedschapspenning.

De twee reliëfs van Pieter van Cuyck, in het midden van de zijgevels, hebben beide te maken met het wegen van goederen. Aan de ene kant van de Waag is een man met een beladen kruiwagen, weeggereedschap en andere attributen afgebeeld. Aan de tegenovergestelde zijde van de Waag lijkt op het eerste gezicht het enige verschil met dat aan de andere kant, dat het spiegelbeeldig is gemaakt. Er zijn echter meer verschillen tussen beide voorstellingen, zoals de toeschouwer bij vergelijking zal opvallen. Tot besluit noemen wij nog de sierbloemen op de hoeken van het van vier zijden schuin oplopende dak.

V. De twee ontwerpen van Pieter Post

Bij de zeven gravures in *Description de la Maison du Poids de la ville de Gouda* verscheen in 1715 een beschrijving, die voor dit artikel uit het Frans is vertaald.[24] Eerst volgt een integrale weergave van de tekst - die de situatie beschrijft zoals die in het begin van de achttiende eeuw was - en daarna volgt een toelichting.

5.1. Beschrijving van het waaghuis van de stad Gouda

De stad Gouda, die ook Ter-Gouw wordt genoemd, is een van de belangrijkste van het gewest Holland, het is de zesde in rang van de achttien stemhebbende in de Staten Zij is gelegen aan de rivieren de IJssel en de Gouwe op een zeer aantrekkelijke plaats, en daar vindt een druk handelsverkeer plaats. Tussen de opmerkelijke zaken in deze stad, zijn de ramen van de Grote Kerk, die dagelijks aandachtig bekeken en bewonderd worden door nieuwsgierige buitenlanders, en die dat ook verdienen, omdat ze zeer kunstig zijn gebrandschilderd.

Men ziet er ook het mooie waaggebouw, dat hier wordt afgebeeld, dat vrijstaand is en van alle kanten bekeken kan worden. Het is gelegen aan een groot en ruim plein genaamd het Marktvelt, waar markt gehouden wordt en waarnaar de voorkant van dit gebouw is gericht. Aan de achterkant [van het gebouw] is een gracht, wat zeer handig is voor de aanvoer van alle handelswaren, zowel naar de Waag als naar de markt, waar dagelijks verschillende soorten goederen aankomen, van het platteland in de omgeving, dat erg vruchtbaar is, en van elders; zoals onder andere, veel vlas voor het vervaardigen van linnen, veel hennep voor de produktie van touw, en ook een overvloed van kaas.

waarin de handel in deze stad erg groot is. En omdat al deze verschillende handelswaren op de Waag van de stad moeten worden gewogen, maakt dit dat er doorlopend veel zaken worden gedaan bij deze Waag, speciaal op marktdagen en en in de tijd van de kermissen.

Het gebouw dat hier wordt afgebeeld werd gebouwd in het jaar 1668 en ontworpen door de beroemde architect Pieter Post, die in eerste instantie de plannen heeft ontworpen die te zien zijn op de eerste drie van de hier aanwezige gravures, maar die niet helemaal gevolgd zijn. Het gebouw is gebouwd volgens de tweede opzet, die hier ook te zien is op de vier andere platen, die volgen op de eerste drie. Het aantal gravures is dus zeven.

De eerste [gravure], beeldt het ontwerp uit, volgens de eerste opzet, en de indeling binnen in dit gebouw, waar men binnenkomt door zes arcades, waarvan er één is in het midden van de voorgevel, één in het midden van de achtergevel, en twee aan elke zijde, zodat het gebouw een beetje meer diepte dan breedte heeft. Men ziet op deze plattegrond vijf balansen om de handelswaar te wegen, te weten één bij de arcade aan de voorkant, en één bij elke arcade aan de zijkant. Als men aan de achterkant naar binnengaat dan vindt men aan de linkerkant een kamertje dat dienst doet als kantoor van de pachters of bedienden, aan de rechterkant een trap om naar de kamer te gaan die boven is, en in elke hoek een tafel waarop de gewichten om mee te wegen staan. Aan de voorkant en aan de achterkant is aan elke kant van de toegangspoort een groot venster, zoals men ze ook op de volgende plaat ziet.

De tweede, is de opbouw van de voorgevel zoals hij eerst was ontworpen, maar die niet helemaal is uitgevoerd, zoals blijkt uit afbeelding 5, die dezelfde gevel weergeeft op de manier waarop hij is gebouwd en er tegenwoordig uitziet. Het verschil tussen deze twee ontwerpen is niet erg groot en toch gemakkelijk te herkennen.

De derde, stelt de zijgevels voor zoals men ze aanvankelijk had ontworpen, maar die enigszins anders gebouwd zijn, zoals op afbeelding 6 kan worden onderkend.

De vier afbeeldingen die volgen geven dus dit gebouw weer zoals het gebouwd is, in de staat waarin het verkeert en zoals het er tegenwoordig uitziet; gebouwd en versierd precies volgens het tweede ontwerp, waarop zich meer versierselen bevinden dan op het eerste.

De vierde gravure laat de indeling van het benedenste gedeelte van het gebouw zien. Deze is, wat de ingangen en de vensters betreft, het-

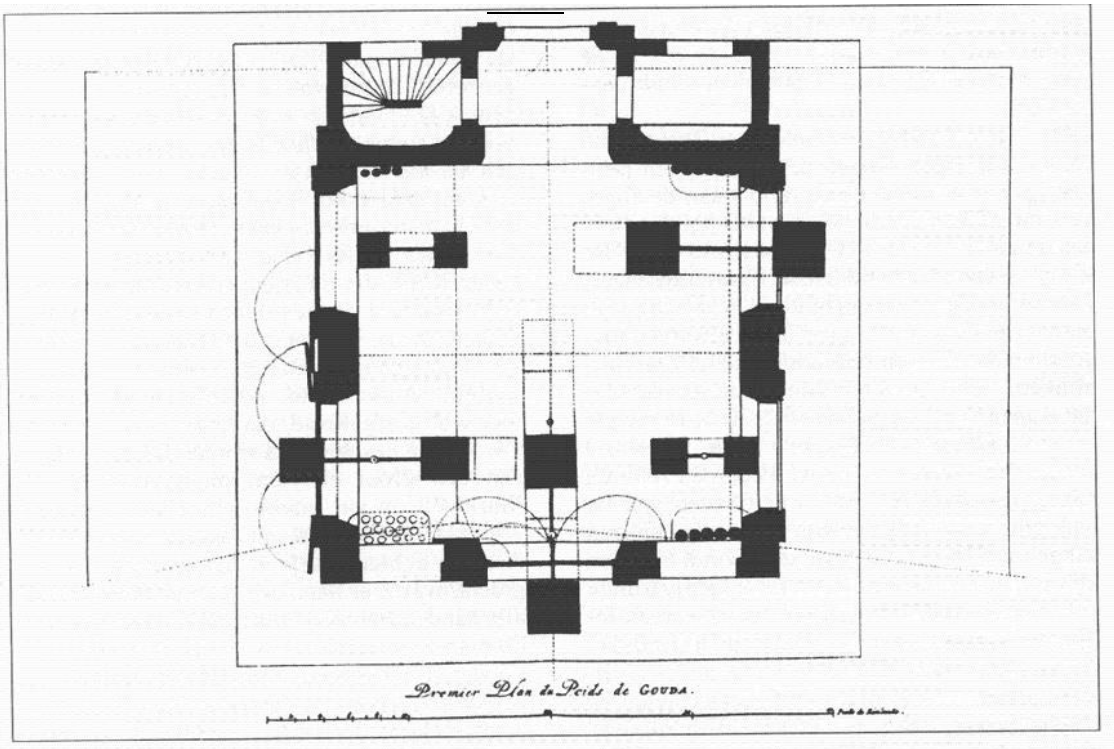

1. Plattegrond, eerste ontwerp. Foto: SAHM

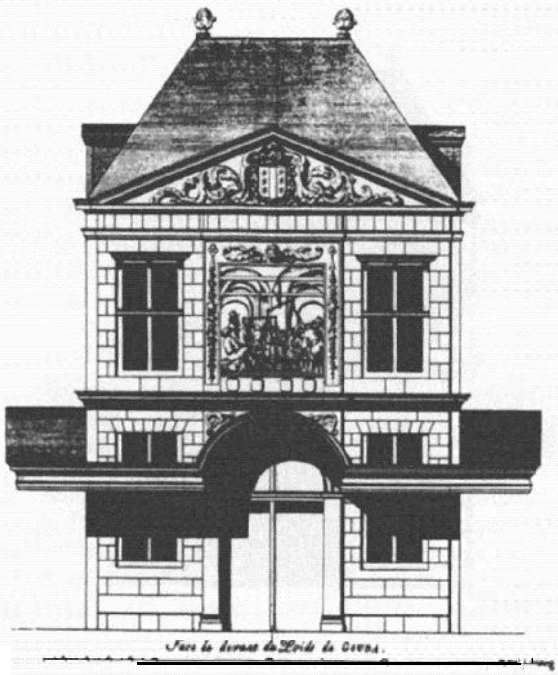

2. Voorgevel, eerste ontwerp. Foto: SAHM

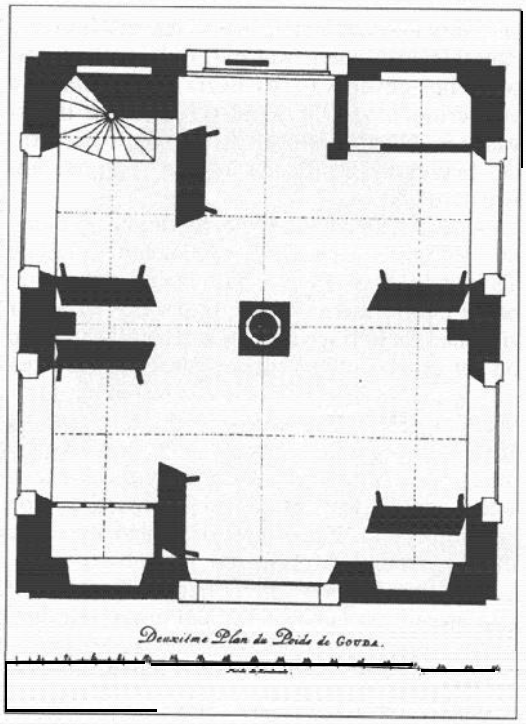

4. Plattegrond, tweede ontwerp. Foto: SAHM

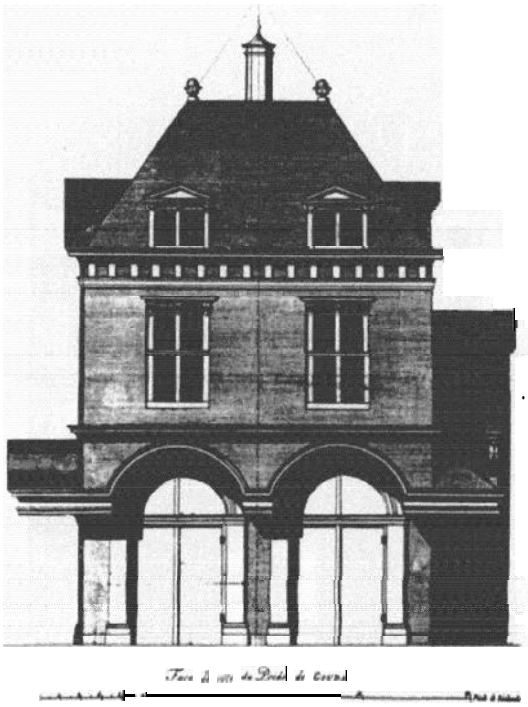

3. Zijgevel, eerste ontwerp. Foto: SAHM

zelfde als op de eerste plaat; behalve de kamer die dient als kantoor voor de pachter van de Waag of zijn bedienden, en de trap, die in de hoeken achteraan zijn. Bovendien is er in een van de hoeken vooraan, links als men binnengaat, nog een kamertje als kantoor van de Waaghmeester of Maitre du Poids. Men ziet er ook zes tafels beladen met gewichten om mee te wegen, in afwijking van de eerste plattegrond waar er maar vier zijn. Er zijn ook zes weegschalen, hoewel die niet zijn afgebeeld.

De vijfde geeft de voorgevel van dit gebouw weer, die is versierd volgens de Dorische bouworde, evenals op prent 2, maar rijker zoals gemakkelijk valt waar te nemen: Ten eerste aan de voegen van de stenen, die overal zijn uitgehouwen. Verder, aan de sluitsteen in de boog, die op de genoemde plaat 2 helemaal niet te zien is. Verder, aan de wapenschilden die hier in de penanten en aan de randen van de gevel terzijde van het midden van de vensters zitten. Dit in plaats van het andere ontwerp waar de schilden eenvoudig zijn, zonder bijvoegingen, en geplaatst zijn boven de kroonlijst van de benedenverdieping, boven de arcade van de ingang, onder de verdiepte plaat in het midden van deze gevel, welke plaat is opgevuld met beeldhouwwerk. Verder, de trigliefen van de grote kroonlijst, het wapen van de stad dat zich bevindt in

het timpaan van het fronton, dat als houders twee leeuwen heeft, wat niet in het eerste ontwerp het geval was, Al deze gebeeldhouwde versieringen zijn verfijnd en gevoelig uitgewerkt in marmer, door de hand van de beroemde beeldhouwer Bartholomeus Eggers, uit Amsterdam.

De *zesde*, beeldt de zijgevels van het gebouw uit, waar men beneden de twee arcades ziet die als ingang dienst doen, zoals ze ook zijn uitgebeeld in de schetsen op de gravures 1 en 4. Er zijn hier versieringen die helemaal niet stonden op het eerste ontwerp dat op plaat 3 staat. Men kan ze zien als gebeeldhouwde festoenen in de vlakken aan de uiteinden van de gevel van de bovenste verdieping, en ook in het midden van dezelfde verdieping, tussen de twee vensters, waar een ander verdiept liggend vlak ook gevuld is met beeldhouwwerk in marmer, en de trigliefen van de kroonlijst,

De *zevende*, geeft de achtergevel weer met zijn arcade en het venster aan elke zijde, hetzelfde als aan de voorkant. Maar de bovenverdieping is op een andere manier ingedeeld: hier zijn drie vensters, te weten één in het midden, in plaats van het gebeeldhouwde paneel dat in de voorgevel zit. De kroonlijst is dezelfde, het fronton heeft ook het wapen van de stad met de houders.

De bovenkamer, is een opslagplaats van verschillende geschikte wapens ten dienste van de stad, waar men ze altijd klaar en in goede staat houdt om zich er bij gelegenheid van te kunnen bedienen.

5.2. Toelichting

Er zijn tussen de twee ontwerpen, die Pieter Post voor het Goudse stadsbestuur maakte, enkele opvallende verschillen.*"

Hei eerste ontwerp, waarvan de plattegrond en twee gevels zijn afgebeeld, ging uit van een vierkant gebouw van 32 x 32 voet en een hoogte van 37 voet. De Rijnlandse voet, waarvan hier sprake is, had een lengte van 31,39 cm. Aan de achterkant van de Waag was een uitbouw voor het trappenhuis en een kantoor. De ingang aan de voorkant was voorzien van een gebogen luifel en de wapens van de burgemeesters werden aangebracht onder het gebeeldhouwde reliëf, dat zich boven de ingang bevond. De opmerking van A.R. van de Putte dat 'de vier wapens even boven den beganen grond aangebracht waren'[26] is dus onjuist, evenals de daarop gebaseerde veronderstelling dat om die reden het eerste ontwerp zou zijn afgekeurd. De schildhoudende leeuwen ontbraken in het fronton, evenals de open trigliefen daaronder. Op de plattegrond is te zien dat drie van de vijf balan-

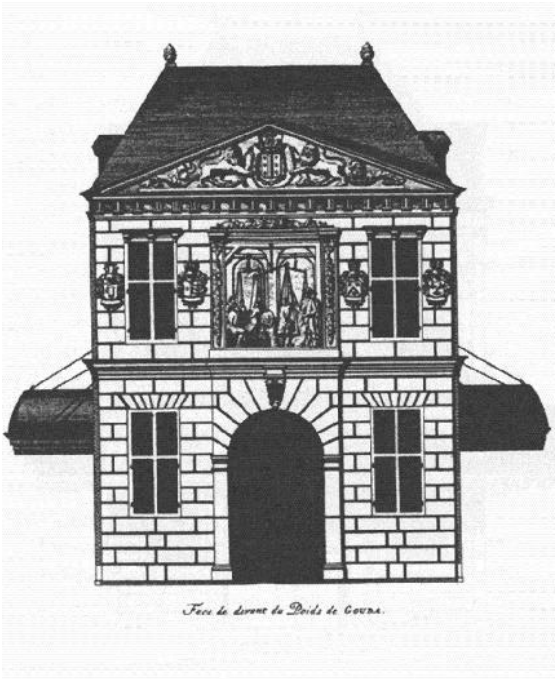

5. Voorgevel, tweede ontwerp. Foto: SAHM

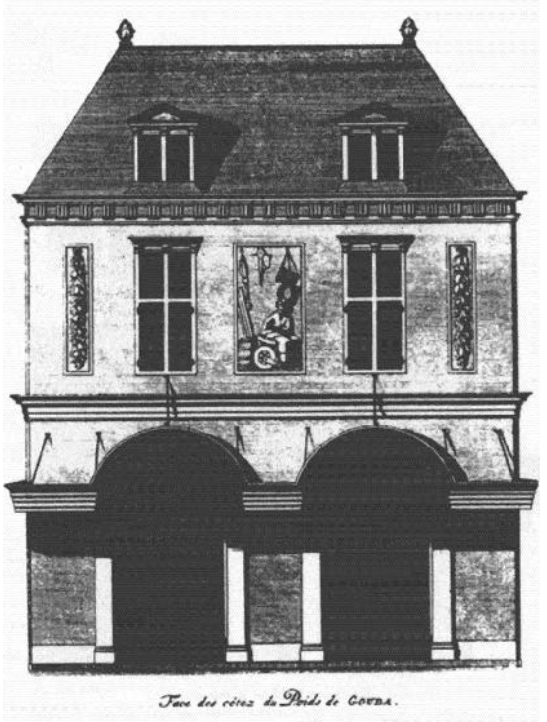

6. Zijgevel, tweede ontwerp. Foto: SAHM

sen uitschuifbaar zouden worden gemaakt, zodat de goederen buiten, onder de luifel, op de weegschaal konden worden geplaatst en de gewichten binnenin de Waag. Dit systeem werd toegepast in Amsterdam en Leiden. De bakstenen zijgevels zouden sober worden uitgevoerd en niet met beeldhouwwerk worden versierd.

Het tweede ontwerp beoogde de bouw van een grotere Waag: 36 x 42 voet en een hoogte van 38 voet. De uitbouw aan de achterkant kon verdwijnen, omdat het gebouw langer was gemaakt waardoor de trap en het kantoor aan de achterkant binnen de vier muren konden vallen. Er was zelfs nog ruimte voor een kantoor aan de voorzijde en aan de achterkant kon nu ook een balans worden opgehangen. In totaal kwamen er dus zes weegschalen, maar geen ervan was uitschuifbaar. De bij het eerste ontwerp aanwezige luifel aan de voorgevel verdween, maar de natuurstenen bekleding bleef, zij het dat die op een andere wijze werd gevoegd. Het uitgevoerde, tweede ontwerp van Pieter Post werd met aanmerkelijk meer beeldhouwwerk versierd. De begane grond werd, net als in het eerste ontwerp, afgesloten door een verkort hoofdgestel, zonder fi-ies. De bovenverdieping kreeg rondom het hele gebouw een compleet gedetailleerd Dorisch hoofdgestel, in plaats van een schematische aanduiding ervan, zoals in het eerste ontwerp de bedoeling was.

De Waag was niet alleen een sieraad voor de stad, maar ook een geoouw waaraan prestige kon worden ontleend. Daarom was het gebouw ook van een verdieping voorzien, die voor het weegbedrijf niet noodzakelijk was. Antony Witbol, de eigenaar van 'de Oude Salm', een ernaasr gelegen pand, moest op last van net stadsbestuur in 1670 zijn bouwplannen aan de hoogte van de Waag aanpassen. De gootlijst van de nieuwbouw moest minstens zes voet beneden de gootlijst van de Waag blijven, zo luidde een van de eisen. Toen in het begin van de twintigste eeuw aan de andere kant van de Waag een bankgebouw werd opgetrokken, op de plaats van café 'de Harmonie', schonk het stadsbestuur minder aandacht aan het vroegere uitgangspunt 'niet te hooch, niet te laech, van passe', zoals het door de eigenaar van de Salm werd verwoord op een gevelsteen.

De bovenzaal van het waaggebouw werd tot 1907 door de schutterij van de stad gebruikt als wapenkamer. 'Doorgaans werden er vierhonderd complete wapenuitrustingen bewaard en onderhouden om in geval van nood van dienst te zijn. Vroeger was dit te meer noodzakelijk, omdat de schutters wel ieder een eigen geweer hadden, maar dit niet zelden onbruikbaar bevonden werd.'[27] In latere tijden kreeg de

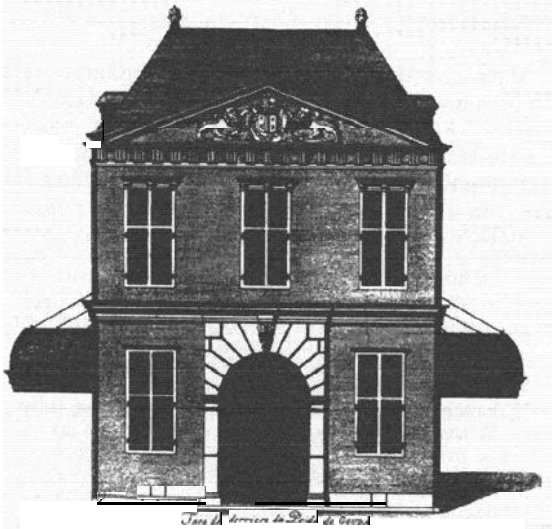

7. *Achtergevel, tweede ontwerp 1661*

bovenverdieping andere bestemmingen, zoals bijvoorbeeld achtereenvolgens expositieruimte voor het werk van de kunstschilder O. d'Aumerie, huisvesting van de gemeentelijke diensten en de VVV. Door een andere organisatie van de handel en de sterke groei van de fabrieksmatige productie van goederen, die werden verkocht in standaardverpakkingen met vermelding van het gewicht, werd in het algemeen na ongeveer 1850 steeds minder gebruik gemaakt van de waaghuizen. De Goudse Waag werd langzamerhand alleen nog gebruikt voor het wegen van kaas. De kaasmarkt bloeide al na 1920 geweldig op en de aanvoer bereikte een hoogtepunt in 1937. Daarna is de handel weer afgenomen totdat het wegen van kaas in de Waag geheel verdween.** In april 1995 nam het Kaasexposeum zijn intrek in het fraaie gebouw.

VI. Kosten en baten

De bouw van de nieuwe Waag kostte de stad, exclusief de aankoop van het bouwterrein en de kosten van de bestrating, ongeveer *f* 36.400,-. J.E.J. Geselschap berekende ook dat de Waag, tot 1690, de stad gemiddeld *f* 3400,- per jaar aan inkomsten opleverde. Na aftrek van de kosten - de verschuldigde vergoeding aan de Rekenkamer, de salarissen van de waagmeester en de onderwaagmeester, de kosten van onderhoud van gebouw en inrichting, enkele vaste lasten - bedroeg de netto opbrengst ongeveer *f* 1400,-

pen jaar. Dat was minder dan de stad vóór 1667 had ontvangen van de toeslag op de weeggelden. Na 1690 bracht de Waag, door de achteruitgang van de bedrijvigheid, steeds minder op. Maar ook de jaarlijks aan de Rekenkamer te betalen vergoeding, **voor** de **pacht** van het waagrecht, werd navenant verlaagd. In 1806 heeft Gouda, **in** afwachting van een nieuwe regeling met het Rijk, de betaling gestaakt.[29]

NOTEN

1. De bibliografische gegevens van dit en ander prentwerk zijn te vinden in J.J. Terwen en K.A. Ottenheym, *Pieter Post (1608-1669). Architect* (Zutphen 1993) 245 en 246. Post heeft in de door hem verzorgde prentseries telkens één gebouw afgebeeld met verschillende plattegronden, gevels en doorsneden. Van een uitgave van de vermelde werken waarmee hij well bezig is geweest, is het tijdens zijn leven niet gekomen. Ruim een half jaar na het overlijden van Pieter Post verkochten de erfgenamen zyn boeken. tekenmeen en de drukplaten van de prenten te 's-Gravenhage 'ten huyse van den overledene, op de Amsterdamse Veer-Kaey.' (Ibidem, 248, noot 2.)
2. B. Ibelings, 'De Markt en de publieke gebouwen in het middeleeuwse Gouda', *Tidingen van Die Goude* (1996-2) 57, maakt hierbij de volgende kanttekening: 'Slechts de vermelding van de plaats in het stadhuis in 1448 past daar niet in.'
3. J.E.J. Geselschap. 'De geschiedenis van de Waag', in: *Negentiende verzameling bijdragen van de Oudheidkundige Kring Die Goude* (Alphen a/d Rijn 1982) 64 en 65.
4. A.D. van der Putte, 'Iets over de Waag te Gouda', in: *Tweede verzameling bijdragen van de Oudheidkundige Kring Die Goude* (Gouda 1946²) 53. met het besluit van de instelling van een commissie van advies op 23 met 1667. Vroedschapsboek (1659-1668), folio 207': 'De Heeren Burgemeesteren, ter vergadering hebbende gerepresenteert, dat de stadsexcijns op de Wage, nu verhooge, wesende met een oortstuyver op yder hondert pont ende oock gemaeckt ende geadjusteert het contract van overneminge mette Camer van Reeckeninge hebben voorts in bedencken gestelt, off niet eenige heeren dienen te worden gecommitteert, dewelke mochten worden geauthoriseert ontrent het vernieuwen van de Wage, metten gevolge ende aencleven van dien soodanich te resolveren, als deselve ten meesten dienste van de stad en de commercie bevinden sullen te behooren. Waerop gedelibereert sijnde. is geresolveert ende verstaen. benevens d'heeren Burgemeesteren te committeren ende authoriseren, gelijck gecommitteerd ende geauthoriseert worden bij desen d'heeren van Hoogeveen, dr. Cornelis de Lange, Lucas de Veth ende Jacob van der Dussen om 't voorschreven werck te examineren ende daer van te doen rapport.'
5. G.J.A.C. Blok, 'Pieter Post de bouwmeester van de Waag', in: *Eerste verzameling bijdragen van de Oudheidkundige Kring Die Goude* (Gouda 1934) 104 en 105. alwaar de teksten van de declaratie en de betahngsopdracht zijn afgedrukt. Er is daarin ook sprake van 'andere besoignes', maar voor zover ik weet is niet bekend welke werkzaamheden daar bedoeld worden,
6. Ibidem, 106. Blok promoveerde in 1936 te Aken op een serie archiefstudies, die in 1937 te Siegen gebundeld verschenen onder de titel. *Pieter Post (1608-1669), der Baumeister der Prinzen von Oranien und des Fürsten Johann Moritz von Nassau-Siegen*
7. Geselschap, 'De geschiedenis van de Waag', 65.
8. J. Schouten, *Gouda vroeger en nu* (Bussum 1969) 31 en L. Berrevoets, 'Een historisch overzicht van waaggebouwen', in: *Het waagstuk. De geschiedenis van waaggebouwen en wegen in Nederland* (Amsterdam, 1990) 57.
9. Terwen en Ottenheym, *Pieter Post. 260,* noot 655. De auteurs noemen daar wel het artikel van Blok, maar niet dat van J.E.J. Geselschap, de uitvoerige literatuuropgave, op de bladzijden 265-269. komt de naam van Geselschap nok met voor.
10. Ibidem, 190.
11. Streekarchief Hollands Midden (SAHM) 1.6 Gouda. documentaire collecties, 145 Aantekeningen van mr. J.E.J. Geselschap, gemeentearchivaris 1958-1978. Waag 12
12. Geselschap, 'De geschiedenis van de Waag', 65.
13. Zie voor het geboortejaar het artikel van M.J. Blok in J. Huisken, K. Ottenheym, G. Schwatz (red.), *Jucoh van Campen, het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1995)
14. Tenuen en Ottenheym, *Pieter Post, 17.* Voor uitvoerigere informatie over de achtergrond van het 'Hollandse classicisme' zie J. Huisken et a (red.), *Jucoh van Campen,* 155 en volgend
15. Huisken e a (red.), *Jucoh van Campen, 175.*
16. Een chronologisch overztcht van de werken van Pieter Post is te vinden in: Terwen en Ottenheym, *Pieter Post, 243-244.*
17. E H ter Kuile, *Duizend jaar houwen in Nederland* (Amsterdam 1959) 73 *140:* 'Pieter Post, die zo in de smaak viel, is intussen zeker met het grootste talent geweest onder de volgelingen van Van Campen. Ztjn werk wordt in het algemeen gekenmerkt door een zekere droogheid. Verbeeldingskracht was bepaald niet rijn sterkste zijde. Het best is hij wanneer hij eenvoudig blijft en zijn kracht zoekt in rustige soberheid.' P.T.A. Swillens. *Jacob van Campen Schilder en bouwmeester 1595-1657,* reprint, (Arnhem 1979) 149: 'Indien wij Post in zijn zelfstandige werkzaamheden diep en ernstig beschouwen' dan kunnen wij in hem geen scheppend vermogen ontdekken, noch een meester, wiens artistieke opvattingen origineel waren, noch door een der grote bouwmeesters geïnspireerd werd en ook niet iemand dte een ruime en brede, doch eerder een burgerlijke visie had '
18. Terwen en Onenheym, *Pieter Post,* 240.
19. Gegevens over Eggers en zijn beeldhouwwerk zijn o.a. te vinden in E. Neurdenburg, De *zeventiende eeuwsche beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden* (Amsterdam 1948) 255-262.
20. Terwen en Ottenheym, *Pieter Post,* 193.
21. C.J. de Langre van Wijngaerden, *Geschiedenis en beschrijving der stad van de Goude,* III, bewerkt en vermeerderd door J. N. Scheltema (Gouda 1879) 164-17.
22. J.E.J. Geselschap vermeldt dat in 1885 de Waag van de verflaag werd ontdaan, waarmee men het gebouw in de negentiende eeuw had bedekt. Tijdens de restauratie van de Waag, 1956-1959, gaf burgemeester K.F.O. James opdracht om die wapens van de burgemeesters weer op de schilden aan te brengen. Omdat het marmer te dun was werden de wapens met uitgehouwen, maar geschilderd
23. Terwen en Ottenheym, *Pieter Post,* 192, noemen deze ambachtsman Pieter van Luyck en verwijzen, via de noten 657 en 659, naar hun bronnen in het Gemeentearchief Gouda. In de stadsrekening 1668, O.A. nr. 13 16 folio 305, staat echter dat de betaling werd verricht aan Pieter van Cuyck en in de Bijlage stadsrekeningen 1668-II (map 'edifitiën') lees ik onderaan de declaratie de farnilienaam ook als Van Cuyck.
24. Met dank aan drs. B. Dorsman en mevrouw mr. drs. J.W.E. Ptnckaers-Smink voor hun opmerkingen.
25. Terwen en Ottenheym. *Pieter Post,* 192 en 193.
26. Van de Putte, 'Jets over de Waag te Gouda', 56.
27. De Lange van Wimgaerden, *Geschiedenis en beschrijving, 17*
28. Geselschap, 'De geschiedenis van de Waag', 66.
29. Ibidem.